

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

2022-ci il 30 dekabr tarixli

Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir

**Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun
idarə edilməsinə dair orta və uzun müddət üçün
Strategiyanın 2022–2025-ci illər üzrə yenilənməsi çərçivəsi**

M Ü N D Ə R İ C A T

1. Qısa xülasə
2. “Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun idarə edilməsinə dair orta və uzun müddət üçün Strategiya” sənədinin 2018–2021-ci illər üzrə icrası
3. Dövlət borcunun vəziyyəti və mövcud makroiqtisadi mühit
4. Ortamüddətli dövr üçün makroiqtisadi proqnozlar
5. 2022–2025-ci illər üzrə yenilənən Strategiya
6. Dövlət zəmanətli maliyyə öhdəlikləri
7. Yenilənən Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı risklər
8. Yekun
9. Tədbirlər Planı

1. Qısa xülasə

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 24 avqust tarixli 424 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun idarə edilməsinə dair orta və uzun müddət üçün Strategiya” (bundan sonra – mövcud Strategiya) təsdiq edilmişdir. Bu sənədə əsasən müəyyən olunan hədəflərin mütəmadi əsasda yenidən qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” (bundan sonra – Milli Prioritetlər) çərçivəsində dayanıqlı makroiqtisadi sabitliyə xidmət edən effektiv makroiqtisadi siyasət çərçivəsinin formalaşdırılması, iqtisadi inkişafın ortamüddətli və uzunmüddətli “hərəkətverici qüvvələri”nin möhkəmləndirilməsi – insan kapitalının müasirləşdirilməsi, rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsi və iqtisadi suverenliyin tam təmin olunması kimi hədəflər müəyyən edilmişdir. Növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair beş milli prioritetin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuş, “Dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat” milli prioriteti çərçivəsində dövlət və kvazi – dövlət borcunun idarə edilməsi üzrə bir sıra əsaslar və tapşırıqlar müəyyən olunmuşdur.

Bununla yanaşı, koronavirus (COVID-19) pandemiyasının makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirindən, digər tərəfdən isə Vətən müharibəsində qazanılmış Zəfər nəticəsində işğaldan azad edilmiş bölgələrin bərpası və yenidən qurulması zərurətindən irəli gələn yeni sosial-iqtisadi çağırışlar meydana gəlmişdir.

Yuxarıda qeyd olunanlar mövcud Strategiyanın yenilənməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 24 avqust tarixli 424 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş mövcud Strategiya sənədində müəyyən olunan əsas istiqamətlər və məqsədlər dəyişməz olaraq qalmaqla, “Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun idarə edilməsinə dair orta və uzun müddət üçün Strategiyanın 2022–2025-ci illər üzrə yenilənməsi çərçivəsi” (bundan sonra – yenilənən Strategiya) 2022–2025-ci illər ərzində dövlət borcunların idarə edilməsi çərçivəsini müəyyən edir və 2030-cu ilin sonunadək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı özündə ehtiva edir. Yenilənən Strategiya mövcud Strategiyada müəyyən olduğu kimi, yalnız yeni borcunlarla bağlı strategiyanı deyil, eyni zamanda dövlət borcu və dövlət zəmanəti ilə alınmış borclarla bağlı cari vəziyyətin təhlilini, gözlənilən riskləri, görülməli tədbirləri də əhatə edir.

Yenilənən Strategiya mövcud qanunvericilik əsasında 2022-ci ildən bərpa olunan büdcə qaydasına uyğunlaşmaqla ortamüddətli makrofiskal çərçivənin əsaslarından birini təşkil edir. 2022–2025-ci illəri əhatə edən yenilənən Strategiya global miqyasda formalaşmış yeni makroiqtisadi və maliyyə çağırışları fonunda Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun idarəolunan səviyyədə saxlanılmasına, dövlət borcunların əsas prinsip və istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edir.

Yenilənən Strategiyada istifadə olunan bir sıra makroiqtisadi göstəricilər, o cümlədən ümumi daxili məhsul (bundan sonra – ÜDM) və manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi göstəriciləri ortamüddətli dövr üçün (2022–2025) qəbul edilmiş makrofiskal çərçivəyə əsaslanır.

2. “Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun idarə edilməsinə dair orta və uzun müddət üçün Strategiya” sənədinin 2018–2021-ci illərdə icrası

Mövcud Strategiya sənədində strateji məqsədlər kimi həm ortamüddətli, həm də uzunmüddətli dövrdə ölkə iqtisadiyyatının ehtiyaclarını nəzərə almaqla dövlət borcunun dayanıqlılığının təmin edilməsi, dövlətin digər mənbələrdən təmin oluna bilməyən maliyyə ehtiyaclarının ən az xərclə və aşağı risklərlə qarşılınması və yerli maliyyə bazarlarının inkişafının dəstəklənməsi müəyyən edilmişdir.

Həmin sənəddə müəyyən olunmuş strateji məqsədlərə çatmaq üçün 5 prioritet tədbirin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ümumi dövlət borcuna xidmət xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərinə nisbətinin 15 faizdən aşağı olmasının təmin edilməsi barədə birinci prioritet tədbirin icrası istiqamətində görülmüş işlər nəticəsində ümumi dövlət borcuna xidmət xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərində payı 2018–2021-ci illərdə 7,4–9,6 faiz arasında, yəni nəzərdə tutulan yuxarı həddən xeyli aşağı olmuşdur.

Mövcud Strategiyada nəzərdə tutulan borcualmalar həyata keçiriləcəyi zaman 2018–2025-ci illər üzrə ümumi dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin yuxarı həddinin 30 faizdən çox olmaması və 2025-ci ilədək 20 faizə çatdırılması tədbirinin icrası nəticəsində 2018–2021-ci illərin sonuna ümumi dövlət borcunun məbləği müvafiq olaraq 16.496,2 milyon manat və ya 2018-ci il üzrə ÜDM-in 20,7 faizini, 16.870,3 milyon manat və ya 2019-cu il üzrə ÜDM-in 20,6 faizini, 16.938,8 milyon manat və ya 2020-ci il üzrə ÜDM-in 23,4 faizini və 16.899,8 milyon manat və ya 2021-ci il üzrə ÜDM-in 18,2 faizini təşkil etmişdir.

Faiz dərəcələrinin artma riskinin rüblük əsasda qiymətləndirilməsi və qeyd olunan qiymətləndirmə əsasında yeni borcların münasib faiz şərtləri ilə cəlb olunması tədbiri ilə bağlı 2018–2021-ci illər ərzində yeni borcualmalar həyata keçirilərkən ölkənin suveren reytingi və beynəlxalq bazarlarda mövcud beşçmarklar nəzərə alınmaqla, əlverişli şərtlərlə kreditlərin cəlb olunması təmin edilmişdir. Mövcud Strategiyada müəyyən olunan strateji məqsədlərə əsasən, faiz dərəcəsi riskinin məqbul həddə saxlanılması məqsədilə bir sıra beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları qarşısında mövcud bahalı borcların geri qaytarılması və ya daha əlverişli maliyyə şərtləri ilə cəlb edilmiş borclarla yenidən maliyyələşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda LIBOR göstəricisinin minimum həddə olduğu müddətdə bir sıra kredit müqavilələri üzrə dəyişkən faiz dərəcəsi sabit faiz dərəcəsi ilə əvəz edilmişdir.

Daxili bazarda dövlət qiymətli kağızlarının müddətinin mərhələli şəkildə uzadılması, təkrar bazarın formalaşdırılması istiqamətində iş aparılması və gələcəkdə daxili borcualmanın artırılmasına üstünlük verilməklə, xarici borcualmanın tədricən azaldılması tədbirinin icrası məqsədilə milli valyutada dövriyyədə olan dövlət qiymətli kağızlarının həcmi artırılmışdır. Eyni zamanda, dövlət qiymətli kağızlarının müddətinin mərhələli şəkildə uzadılması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş və bunun nəticəsində əvvəlki illərə nisbətdə ortamüddətli (2 illik və 3 illik) dövlət qiymətli kağızlarının emissiyasının həcmi artırılmış, habelə 2020-ci ildən etibarən 5 illik, 2021-ci ildən isə 7 illik dövlət qiymətli kağızlarının emissiyasına başlanılmışdır.

2021-ci il üçün təsdiq olunmuş dövlət büdcəsinə, habelə yenilənən Strategiyanın konsepsiyasına uyğun olaraq, 2021-ci ildə 2.505,0 milyon manat məbləğində vəsaitin, o cümlədən onun 610,0 milyon manat məbləğində hissəsinin xarici kreditlər hesabına maliyyələşən layihələr üzrə, 595,0 milyon manatının xarici dövlət borcualması hesabına, 1.300,0 milyon manat hissəsinin isə daxili dövlət borcualması hesabına dövlət büdcəsi kəsirinin bağlanması üçün cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bununla əlaqədar, 2021-ci il ərzində layihə maliyyələşdirilməsi çərçivəsində icraçı qurumlar tərəfindən 203,0 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsaitdən istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, ötən il ərzində əməkdaşlıq aparılan beynəlxalq maliyyə qurumları ilə imzalanmış yeni sazişlər əsasında 595,0 milyon manat həcmində vəsait cəlb olunaraq dövlət büdcəsi xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir.

2021-ci il ərzində dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artıqlaması ilə yerinə yetirilməsi, tədiyə balansının müsbət dinamikası və mövcud Strategiya çərçivəsində xarici dövlət borcunun daxili dövlət borcu ilə əvəzləndirilməsi üzrə hədəflər nəzərə alınaraq, daxili maliyyə bazarında yerləşdirilmiş istiqrazlar hesabına mədaxil olmuş 800,0 milyon manat məbləğində vəsait xarici valyutadakı borcun vaxtından əvvəl qaytarılması yolu ilə xarici dövlət borcunun azaldılmasına yönəldilmişdir.

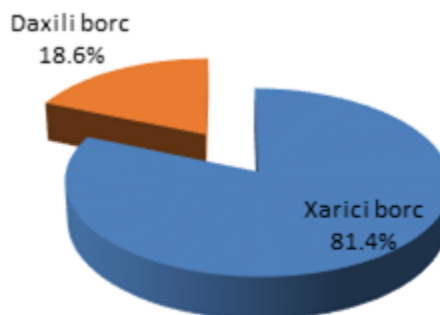
Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, mövcud Strategiyada müəyyənləşdirilən institusional və funksional çərçivə üzrə strateji məqsədlər dairəsində dövlət borcunun idarə edilməsini həyata keçirən qurumun strukturu təkmilləşdirilərək Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Borcunun və Maliyyə Öhdəliklərinin İdarə Edilməsi Agentliyi yaradılmışdır. Eyni zamanda, mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlər çərçivəsində bir sıra normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Qeyd olunanlarla yanaşı, institusional və funksional çərçivədə qarşıya qoyulan hədəflərin icrası istiqamətində borcların idarə olunması və təhlil edilməsi üçün proqram təminatının tətbiqi məqsədilə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilat (UNCTAD) ilə əməkdaşlığa başlanılmışdır.

3. Dövlət borcunun vəziyyəti və mövcud makroiqtisadi mühit

3.1. Dövlət borcunun vəziyyəti

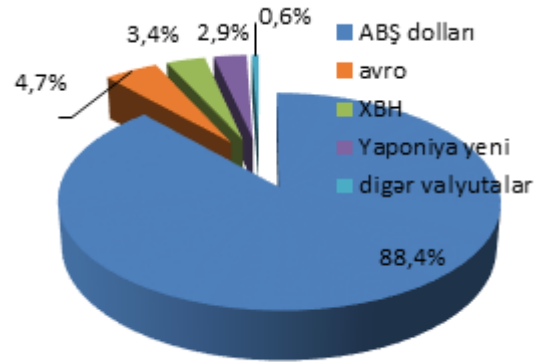
2022-ci il 1 iyul tarixinə Azərbaycan Respublikasının birbaşa dövlət borcunun (xarici və daxili) ümumi məbləği 14.973,8 milyon manat və ya həmin zaman 2022-ci il üzrə 115,388.3 milyon manat məbləğində proqnozlaşdırılan ÜDM-in 13,0 faizini təşkil etmişdir. Məcmu birbaşa dövlət borcunun 12.184,1 milyon manatı (7.167,1 milyon ABŞ dolları) və ya 81,4 faizi xarici dövlət borcunun, 2.789,7 milyon manatı və ya 18,6 faizi daxili dövlət borcunun payına düşür (Şəkil 1).

Şəkil 1. Birbaşa dövlət borcu

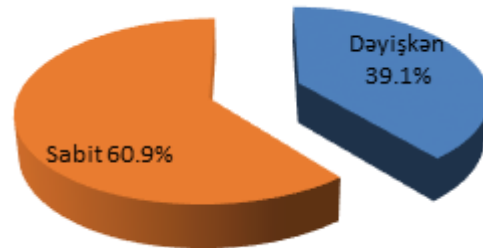
2022-ci il 1 iyul tarixinə beynəlxalq maliyyə bazarlarında yerləşdirilmiş istiqrazlar, habelə əməkdaşlıq etdiyimiz müxtəlif beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları və xarici banklarla imzalanmış kredit sazişləri çərçivəsində faktiki istifadə olunmuş hissə üzrə yerinə yetirilmiş öhdəliklər nəzərə alınmaqla birbaşa xarici dövlət borcu 7.167,1 milyon ABŞ dolları və ya 2022-ci il üzrə ÜDM-in 10,6 faizini təşkil etmişdir.

Şəkil 2. Birbaşa xarici dövlət borcunun valyutalar üzrə bölgüsü

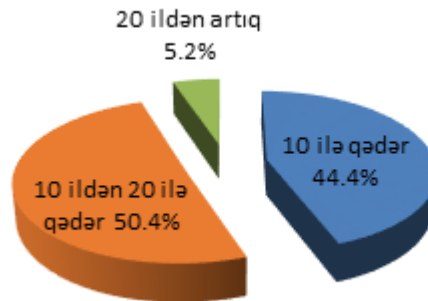
2022-ci il 1 iyul tarixinə 2018-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə birbaşa xarici dövlət borcunun mütləq ifadədə 1.762,2 milyon ABŞ dolları həcmində azaldılmasına və ya ÜDM-ə nisbətinin 20,4 faizdən 9,8 faiz bənd endirilərək 10,6 faizə çatdırılmasına nail olunmuşdur.

Şəkil 3. Birbaşa xarici dövlət borcunun faiz növləri üzrə bölgüsü

Birbaşa xarici dövlət borcunun valyuta tərkibi Şəkil 2-dəki kimi olmuşdur: XBH (Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) Xüsusi Borcalma Hüquqları) – 3,4 faiz, valyutalar üzrə isə ABŞ dolları ilə – 88,4 faiz, avro – 4,7 faiz, Yaponiya yeni – 2,9 faiz, digər valyutalar – 0,6 faiz.

Şəkil 4. Birbaşa xarici dövlət borcunun geri qaytarılma müddəti üzrə bölgüsü

Dəyişkən faiz dərəcəsi ilə olan öhdəliklər birbaşa xarici borc məbləğinin 39,1 faizini, sabit dərəcə ilə olanlar isə 60,9 faizini təşkil etmişdir (Şəkil 3).

Birbaşa xarici dövlət borcunun 44,4 faizi 10 ilə qədər olan müddətdə, 50,4 faizi 10 ildən 20 ilə qədər olan müddətdə, 5,2 faizi isə 20 ildən artıq olan müddətdə kreditözlərə qaytarılmalıdır (Şəkil 4).

2022-ci il 1 iyul tarixinə birbaşa daxili dövlət borcu 2.789,7 milyon manat və ya ÜDM-in 2,4 faizini təşkil etmişdir.

3.2. Qlobal makroiqtisadi mühit

2021-ci ilin ilk aylarından başlayaraq, bir çox dünya ölkələrində koronavirus (COVID-19) virusuna qarşı kütləvi vaksinasianın keçirilməsi, pandemiya ilə bağlı tətbiq olunan məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tədricən aradan qaldırılması və fiskal dəstək paketlərinin davam etdirilməsi iqtisadi tənəzzüldən bərpa prosesinə keçidə və qlobal iqtisadi artım üzrə müsbət dinamikənin formalaşmasına təkan vermişdir. BVF-nin 2022-ci ilin aprel ayında elan etdiyi proqnoza əsasən, dünya iqtisadiyyatı 2020-ci ildəki 3,5

faizlik iqtisadi daraldıktan sonra 2021-ci ildəki 6,1 faizlik bərpa xarakterli artım göstərmişdir.

Pandemiya dövründə inkişaf etmiş ölkələrdə geniş fiskal proqramların icrası ilə əlaqədar dövlət büdcəsi xərclərinin kəskin artımı büdcə balansını və dövlət borcu ilə bağlı vəziyyətin pisləşməsinə səbəb olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə iqtisadi aktivliyin azalmasına görə büdcə gəlirlərində müşahidə edilən kəskin azalmalar borcalma səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxaran əsas amil kimi səciyyələndirilə bilər. BVF-yə əsasən 2020-ci ildə global ÜDM-in 10,8 faizindək yüksələn dünya üzrə fiskal kəsis 2021-ci ildə global ÜDM-in 3,1 faizinə bərabər olmuşdur. Qlobal dövlət borcunun səviyyəsində və dəyərində (faiz dərəcələri) artım növbəti illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə borc dayanıqlılığı məsələsinin əsas risklərindən biridir.

Kifayət qədər borcları olan inkişaf etməkdə olan və aşağıgəlirli ölkələrin borcları pandemiya qarşı atdıqları addımlar nəticəsində bir qədər də artmışdır. Dünyada ortalama dövlət borcu 2020-ci ilin sonuna bu günə qədər görülməmiş ÜDM-in təqribən 100 faizi həddinə çatmış, 2021-ci ildə isə ÜDM göstəricilərində artım səbəbindən borcun ÜDM-ə nisbəti bir qədər azalsa da, borcun nominal göstəricisində əhəmiyyətli azalma müşahidə olmamışdır. Aşağıgəlirli ölkələrin dövlət borcunun əksər hissəsinin güzəştəşiz şərtlərlə olması dövlət borcunun həcmi ilə yanaşı risklərinin də artması bu sahədə narahatlığı bir qədər də artırmaqdadır.

Mövcud borclarına xidmət etməkdə çətinliklər səbəbindən bir sıra aşağıgəlirli ölkələr tərəfindən BVF, Dünya Bankı və digər iri beynəlxalq maliyyə institutlarının yardım proqramlarına edilmiş müraciətlər bu kimi təşkilatların yardım proqramlarının əhatə dairəsinin və həcmünün genişlənməsi ilə nəticələnmişdir. Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının fəsadlarının aradan qaldırılması ilə əlaqədar görülmüş tədbirlər nəticəsində yoxsul və inkişaf etməkdə olan üzv ölkələrin valyuta ehtiyatlarında baş vermiş azalmalar və borc səviyyəsinin artması şəraitində həmin ölkələrin valyuta ehtiyatlarının qismən bərpa edilməsi məqsədilə BVF tərəfindən 456,0 milyard XBH məbləğində (təqribən 650,0 milyard ABŞ dolları ekvivalentində) vəsaitin üzv ölkələr üçün ehtiyat qismində ayrılmasına dair qərarın qəbul edilməsi bunun təzahürüdür.

3.3. Yerli makroiqtisadi mühit

2020-ci ildə baş verən dərin epidemioloji böhran, xarici mühitdən qaynaqlanan şoklar, dünya bazarında neft qiymətlərindəki dalğalanmalar və nəhayət sentyabr ayında başlayan Vətən müharibəsi şəraitində hökumət tərəfindən həyata keçirilən antiböhran siyasəti ölkə iqtisadiyyatını dərin iqtisadi tənəzzüldən qorumağa və sosial öhdəlikləri təmin etməyə imkan yaratmışdır. Monetar və fiskal siyasətin uğurla əlaqələndirilməsi çərçivəsində görülmüş tədbirlər ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə, sosial rifahın qorunmasına, sahibkarların müflisləşməsinin qarşısının alınmasına, əhəlinin gəlirlərindəki itkilərin kompensasiya edilməsinə, iqtisadi aktivliyin dəstəklənməsinə və inflyasiyanın aşağı səviyyədə saxlanılmasına istiqamətlənmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və inkişafı, o cümlədən həmin bölgələrdə sosial-iqtisadi infrastrukturun yenidən qurulması zərurəti yaranmışdır ki, bu da ortamüddətli dövrdə (2022–2025-ci illərdə) dövlət büdcəsinin xərc siyasətində mühüm amillərdən biri kimi nəzərə alınmışdır.

2021-ci il də bütövlükdə, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı baxımından kifayət qədər uğurlu il olmuşdur. Belə ki, koronavirus (COVID-19) pandemiyasına qarşı sürətli və

genişmiqyaslı vaksinasianın həyata keçirilməsi, pandemiya ilə bağlı məhdudiyyətlərin tədricən yumşaldılaraq aradan qaldırılması, eləcə də neftin dünya bazarlarında qiymətinin artması fonunda ölkə üçün yaranan əlverişli xarici və daxili makroiqtisadi mühit iqtisadiyyatın gözləniləndən daha sürətlə bərpa olunmasına şərait yaratmış və ÜDM 2019-cu ildəki səviyyəni keçərək 2021-ci ildə 92,9 milyard manat səviyyəsində qərarlaşmışdır. 2021-ci ildə iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində bərpa prosesləri sürətlə getmişdir. Ölkə iqtisadiyyatında ÜDM-in illik real artım tempi 5,6 faiz təşkil etmiş, qaz hasilatının artması ilə neft-qaz sektorunda illik 1,8 faiz artım və pandemiya məhdudiyyətlərinin yumşaldılması ilə qeyri-neft-qaz sektorunda illik 7,2 faiz artım müşahidə olunmuşdur. 2021-ci il üzrə ÜDM-in 37,8 faizini neft-qaz sektoru, 62,2 faizini isə qeyri-neft-qaz sektoru təşkil etmişdir.

2021-ci ildə ortaillik inflyasiya səviyyəsi 6,7 faizə yüksəlmişdir ki, bu da 2017-ci ildən etibarən 2021-ci ilədək qeydə alınmış ən yüksək göstəricidir. Yüksək inflyasiya, əsasən, ölkəyə idxal olunan məhsullardan qaynaqlanmaqla, qlobal əmtəə bazarlarında qiymət artımı, təchizat zənciri problemləri, daşınma xərclərinin artımı, postpandemiya dövründə tələbin sürətlə reallaşdırılması ilə əlaqələndirilir.

İxrac edilmiş malların dəyəri əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə real ifadədə 17,0 faiz artaraq 23,9 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2021-ci ildə qeyri-neft ixracı isə real ifadədə 38,4 faiz artaraq 2,7 milyard ABŞ dolları ilə pik həddə çatmışdır.

3.4. Fiskal sektor

Azərbaycan Respublikasının hökuməti tərəfindən 2020-ci il ərzində koronavirus (COVID-19) pandemiyasına qarşı qabaqlayıcı tədbirləri əks etdirən fəaliyyət planları təsdiq edilmişdir ki, bu fəaliyyət planları ölkənin səhiyyə, sosial müdafiə, makroiqtisadi sabitləşmə, eləcə də pandemiya zərər çəkmiş əhəlinin həssas qrupuna aid olan vətəndaşlara dəstək üzrə həyata keçirilən tədbirlərdən ibarət olan pandemiya cavab paketini təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 19 mart tarixli 1950 nömrəli Sərəncamı əsasında 2020-ci ildə ümumilikdə 3,5 milyard manat vəsait (2,06 milyard ABŞ dolları və ya ÜDM-in 4,8 faizi) büdcə fondları və digər mənbələr hesabına ayrılmışdır. Eyni zamanda, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yenidənqurma işlərinin aparılması üçün tələb olunan maliyyə ehtiyacları dövlət büdcəsinin xərc siyasətində öz əksini tapmışdır. Dövlət büdcəsinin xərclərinin artmasına baxmayaraq, dünyada neft qiymətinin nisbətən stabilləşməsi fonunda dövlət büdcəsinin gəlirlərində müsbət tendensiya müşahidə olunmuşdur.

2021-ci il dövlət büdcəsinin gəlirləri 25,43 milyard manat, xərcləri isə 28,54 milyard manat səviyyəsində müəyyənləşdirilmiş, dövlət büdcəsinin kəsiri 3,12 milyard manat proqnozlaşdırılmışdır. 2021-ci il ərzində dövlət büdcəsinin xərcləri 27,4 milyard manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri isə 26,4 milyard manat icra olunmuşdur. Beləliklə, 2021-ci il ərzində dövlət büdcəsində 1.026,1 milyon manat məbləğində kəsir yaranmışdır.

2020-ci ildə pandemiya ilə əlaqədar yaranmış vəziyyətə uyğun yeni ehtiyacların maliyyələşdirilməsi məqsədilə büdcə qaydasının tətbiqi müvəqqəti dayandırılmaqla kontrtsiklik büdcə siyasəti həyata keçirilmiş, dövlət büdcəsinə və icmal büdcəyə yenidən baxılaraq dürüstləşdirilmiş, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfertin məbləği artırılmışdır. İqtisadi reallıqlar və büdcə qaydasının təkmilləşdirilməsi zərurəti nəzərə alınmaqla hazırlanmış təkmilləşdirilmiş büdcə qaydasının 2021-ci il ərzində qanunvericiliyə inteqrasiyası və 2022-ci ildən etibarən tətbiqi nəzərdə tutulmuş və "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda

dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il 24 dekabr tarixli 440-VIQD nömrəli Qanununun əsasında büdcə qaydasının bərpa edilməsi təmin edilmişdir. Yenilənən Strategiya çərçivəsi tətbiq olunan büdcə qaydasına uyğunlaşmaqla ortamüddətli makrofiskal çərçivənin əsaslarından birini təşkil edəcəkdir.

3.5. Monetar tədbirlər

2021-ci ilin sonlarına doğru xarici amillərdən qaynaqlanan inflyasiya təzyiqinin güclənməsi şəraitində Azərbaycan Respublikasında pul siyasəti istiqamətinə, o cümlədən faiz dəhlizinin parametrlərinə yenidən baxılma zərurəti yaranmış və 2021-ci il ərzində faiz dəhlizinin parametrləri 8 dəfə müzakirə edilmişdir. 2021-ci ilin ikinci yarısından başlayaraq inflyasiya proseslərinin sürətlənməsinə cavab olaraq, sentyabr, oktyabr və dekabr aylarında uçot dərəcəsinin 3 dəfə ardıcıl yüksəldilərək 6,25 faizdən 7,25 faizə qaldırılması haqqında qərarlar qəbul edilmişdir. Bu dövrdə faiz dəhlizinin yuxarı həddi 6,75 faizdən 8,25 faizə, faiz dəhlizinin aşağı həddi isə 5,75 faizdən 6 faizə yüksəldilmişdir.

2021-ci ildə manatın xarici valyutalara qarşı məzənnəsi valyuta bazarında tələb-təklif nisbətinə uyğun olaraq formalaşmışdır. İl ərzində tədiyə balansının irihəcmli profisiti valyuta bazarında təklifin genişlənməsi ilə müşayiət olunmuşdur ki, bu da qiymət sabitliyinin başlıca lövbərini – məzənnə sabitliyini dəstəkləmişdir. Eyni zamanda manatın məzənnəsi ticarət tərəfdaşı olan ölkələrin valyutalarına qarşı fərqli istiqamətlərdə dəyişmişdir. Belə ki, manatın məzənnəsi avroya, Türkiyə lirəsinə, Rusiya rubluna, İngiltərə funt-sterlinə, İsveçrə frankına və Yaponiya yeninə qarşı bahalaşmış, Ukrayna qrivnasına və Gürcüstan larisinə qarşı ucuzlaşmışdır. Ümumilikdə, manatın nominal effektiv məzənnəsi 2021-ci ildə 12,1 faiz möhkəmlənmişdir ki, bu da inflyasiya idxalına azaldıcı təsir etmişdir.

4. Ortamüddətli dövr üçün makroiqtisadi proqnozlar

4.1. Qlobal makroiqtisadi mühit üzrə proqnozlar

BVF tərəfindən 2022–2023-cü illər üzrə qlobal iqtisadi artım 3,6 faiz səviyyəsində proqnozlaşdırılsa belə, 2021-ci ildə dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan canlanmadan sonra, qeyri-müəyyənliklərin davam etməsi şəraitində 2022-ci illə və növbəti illərlə bağlı iqtisadi proqnozlarda kəskin kənarlaşmaların ola biləcəyi ehtimalı da istisna edilmir. Eyni zamanda, pandemiya zamanı təchizat zəncirindəki qırılmalar, Rusiya–Ukrayna münaqişəsi, eləcə də fiskal və monetar dəstək tədbirləri nəticəsində yaranmış inflyasiya təzyiqləri hazırda sanksiyalar, eləcə də qlobal əmtəə qiymətlərindəki yüksəliş səbəbindən daha da artmaqdadır.

2021-ci ildə müşahidə olunan qlobal inflyasiya tempi və gözləntilərinin yüksəlməsi 2022-ci ildə daha kəskin hal almışdır. Belə ki, qlobal təchizat zəncirindəki pozulmaların, gözlənilmədiyindən daha uzun müddətə yayılması və əmtəə qiymətlərində təklif və tələb amilləri səbəbindən proqnozlaşdırılan qiymət artımları yüksək və davamlı inflyasiya gözləntiləri riskini artırmaqdadır. Bu şəraitdə bir çox mərkəzi banklar monetar siyasətini sərtləşdirir. Bunun məntiqi nəticəsi olaraq, aparıcı valyutalar üzrə faiz dərəcələri artır, bu isə öz növbəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici borcunun yerli valyutada dəyərini yüksəltməklə yanaşı, onların yerli valyuta məzənnələrinə təzyiq göstərməklə daxili maliyyə bazarlarında faiz dərəcələrinin artmasına da təkan verir.

Qlobal kontekstdə inflyasiya ən böyük problemlərdən biri hesab olunur. Dünyanın aparıcı mərkəzi banklarının artan inflyasiya gözləntilərini cilovlamaq məqsədilə monetar

siyasəti sərtləşdirməsi nəticəsində qlobal likvidlik daralmaqdadır. Belə tədbirlər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hələlik borc və valyuta böhranlarına gətirib çıxarmasa belə, bu istiqamətdə olan risklər yüksəlməkdədir.

4.2. Yerli makroiqtisadi mühit üzrə proqnozlar

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nda nəzərdə tutulduğu kimi, ortamüddətli dövrdə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və qeyri-neft ixracının artırılması hesabına davamlı və yüksək iqtisadi artım təmin olunacaqdır. Sözügedən strategiyanın icrası nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının hər il orta hesabla 3–4 faiz, qeyri-neft-qaz ÜDM-in isə illik orta hesabla 5 faiz artacağı gözlənilir.

Cari il üzrə isə neft qiymətlərinin və qeyri-neft gəlirlərinin kifayət qədər artıq olması Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsinə yenidən baxılmanı şərtləndirmiş və 2022-ci ilin dövlət büdcəsində büdcə gəlirləri 29,2 milyard manat, xərcləri 32,3 milyard manat, dövlət büdcəsinin kəsiri isə 3,1 milyard manat səviyyəsində müəyyənləşdirilmişdir. Yenilənən Strategiya həmin kəsinin maliyyələşmə mənbələri üzrə borcalma hesabına nəzərdə tutulan hissəsini özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı, ortamüddətli dövr üçün (2023–2025) qəbul olunan büdcə çərçivəsində proqnozlaşdırılan büdcə kəsinin borcalma hesabına bağlanacaq hissəsi də yenilənən Strategiya ilə əhatə olunur.

Qeyd edilməlidir ki, yenilənən Strategiya sənədi üzrə ortamüddətli dövr üçün nəzərdə tutulan nominal göstəricilər yeni makroiqtisadi proqnozlar əsasında dəyişə bilər.

5. 2022–2025-ci illər üzrə yenilənən Strategiya

Ortamüddətli dövr ərzində dövlət büdcəsi qarşısında makroiqtisadi sabitliyə xələl gətirilməməsi, büdcənin gəlir və xərclərinin ahəngdarlığının təmin edilməsi və tədiyə balansının tarazlığının pozulmasının qarşısının alınması, yenilənən büdcə qaydası çərçivəsində müəyyən olunmuş meyarların gözlənilməsi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun aktivlərinin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən səviyyədə qorunması, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yenidənqurma işlərinin, habelə dövlətin əsas funksiyalarının (sosial təminat, səhiyyə, müdafiə, dövlət borcuna xidmət və s.) maliyyələşdirilməsi kimi bir sıra çağırışlar meydana gəlmişdir.

"İcmal büdcənin qeyri-neft baza kəsinin qeyri-neft ümumi daxili məhsula nisbət göstəricisinin və dövlət borcunun ümumi daxili məhsula nisbət göstəricisinin ortamüddətli dövr üzrə hədəflənən yuxarı hədləri, habelə 2022-ci ilin sonuna hədəflənən icmal büdcənin qeyri-neft baza kəsinin qeyri-neft ümumi daxili məhsula nisbət göstəricisinin yuxarı həddinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 28 mart tarixli 1637 nömrəli Fərmanına müvafiq olaraq, yuxarıda sadalanan çağırışlar çərçivəsində pandemiyanın mənfi təsirlərinin, habelə inflyasiyanın təsirlərinin azaldılması məqsədilə müvəqqəti fiskal stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi, Vətən müharibəsi nəticəsində azad olunmuş ərazilərdə bərpa işlərinin aparılması, habelə ölkənin müdafiə qabiliyyətinin və təhlükəsizliyinin daha da artırılması və digər dövlət ehtiyaclarının təmin edilməsi zəruriliyi nəzərə alınaraq, ortamüddətli dövr ərzində dövlət büdcəsi qarşısında bir sıra əlavə xərclərin yaranması mümkündür.

Dövlət borcunun mövcud səviyyəsi və dövlət büdcəsi qarşısında çağırışlar diqqətə alınaraq, Milli Prioritetlər sənədi əsasında müəyyən olunmuş inkişaf hədəflərinə çatmaq

üçün mövcud Strategiyada nəzərdə tutulan strateji məqsədlər yenilənən Strategiya çərçivəsində, əsas etibarilə, dəyişməz olaraq qalır:

Strateji məqsəd 1. Həm ortamüddətli, həm də uzunmüddətli dövrdə ölkə iqtisadiyyatının ehtiyaclarını nəzərə almaqla dövlət borcunun dayanıqlılığını təmin etmək

Bu məqsədlə 2025-ci ilin sonunadək dövlət borcunun (birbaşa daxili və birbaşa xarici dövlət borcu) ÜDM-ə nisbətinin 20 faizdən aşağı səviyyədə saxlanması hədəflənir. Eyni zamanda, ümumi dövlət borcuna xidmət xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərinin 10 faizindən artıq olmaması planlaşdırılır.

Strateji məqsəd 2. Dövlət büdcəsi qarşısında yaranmış çağırışlar çərçivəsində dövlətin digər mənbələrdən təmin oluna bilməyən maliyyə ehtiyaclarını ən az xərclə və aşağı risklərlə qarşılamaq

Bu istiqamətdə 2025-ci ilin sonunadək faiz dərəcəsi riskinin məqbul həddə saxlanması üçün dəyişkən faiz dərəcəsi ilə cəlb olunan borcun ümumi portfeldə payının 50 faizi keçməməsi hədəflənir. Eyni zamanda, yenilənən Strategiya çərçivəsi ilə əhatə olunan dövr ərzində daxili borcalmanın genişləndirilməsi, bunun müqabilində xarici dövlət borcunun tədricən azaldılması və beləliklə xarici dövlət borcunun ümumi dövlət borcu portfelində xüsusi payının aşağı salınması təmin ediləcəkdir. 2025-ci ilin sonuna xarici dövlət borcunun ümumi portfeldə payının 75 faizdən aşağıya salınması hədəflənir.

Strateji məqsəd 3. Yerli maliyyə bazarını, o cümlədən dövlət qiymətli kağızlarının inkişafını dəstəkləmək

Bu istiqamətdə dövlət qiymətli kağızlarının həcmnin artırılması və dövlət qiymətli kağızlarının orta ödəniş müddətinin mərhələli şəkildə uzadılması nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, yerli maliyyə bazarlarında investor bazasının diversifikasiyası və təkrar bazarın formalaşdırılması üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilməsi istiqamətində aidiyyəti tənzimləyici qurumun dəstəklənməsi təmin olunacaqdır.

Yenilənən Strategiyada müəyyən olunan strateji məqsədlərə çatmaq üçün həyata keçiriləcək tədbirlər nəticəsində dövlət borcu və dövlət borcuna xidmət xərcləri üzrə müəyyən edilmiş hədəflərə dair 2022–2025-ci illər ərzində göstəricilərin cədvəl 1-dəki kimi olması proqnozlaşdırılır.

Cədvəl 1. Dövlət borcu və dövlət borcuna xidmət xərcləri üzrə müəyyən edilmiş göstəricilər (ilin sonuna)

Göstərici	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Hədəf göstərici
	fakt				proqnoz				
Dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti, o cümlədən	18,8%	18,9%	21,4%	16,2%	13,1%	16,1%	17,4%	18,5%	20,0% (2025-ci ilin sonuna)
Xarici borcun (birbaşa xarici dövlət borcu) ÜDM-ə nisbəti	17,4%	17,3%	19,0%	13,5%	9,7%	11,1%	11,0%	10,7%	15,0% (2025-ci ilin sonuna)
Daxili borcun (birbaşa daxili dövlət borcu) ÜDM-ə nisbəti	1,4%	1,6%	2,4%	2,7%	3,4%	5,1%	6,5%	7,8%	-
Dövlət borcuna xidmət xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərinə nisbəti	9,6%	8,4%	7,4%	8,0%	5,5%	3,0%	3,4%	3,9%	10,0%-dən aşağı (2021–2025-ci illər ərzində)

Ölkələr üzrə müqayisə göstərir ki, Azərbaycanda birbaşa dövlət borcunun ümumi həcmi aşağı olmaqla yanaşı, onun strukturunda daxili borcun payı kiçikdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2. Ölkələr üzrə birbaşa dövlət borcu (ÜDM-də pay)

Ölkə	Birbaşa dövlət borcu	Kreditorun rezidentlik statusuna görə strukturu		Denominasiya olunduğu valyutaya görə strukturu		Məlumat dövrü
		daxili	xarici	yerli valyuta	xarici valyuta	
Azərbaycan	16.2	2.7	13.5	2.7	13.5	1 yanvar, 2022-ci il
Türkiyə	45.3	31.8	13.4	19.6	25.7	2021, IV rüb
Gürcüstan	50.9	9.6	41.3	10.5	40.4	2021, III rüb
Rusiya	19.0	13.1	5.9	13.6	5.3	2021, III rüb
Litva	47.7	16.1	31.6	47.7	0.0	2021, IV rüb
Rumıniya	48.8	24.8	24.0	22.8	26.0	2021, IV rüb
Özbəkistan	38.0	3.9	34.1	0.1	99.9	2021, IV rüb
İsrail	68.6	56.1	12.5	59.2	9.5	2021, IV rüb

Mənbələr: Dünya Bankı və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

2023–2025-ci illər ərzində birbaşa xarici dövlət borcu üzrə əsas borc ödənişlərinin yeni cəlb olunacaq borcalmalar hesabına təmin edilməsi (daxili maliyyə bazarlarının imkanları və tədiyə balansının göstəriciləri nəzərə alınmaqla daxili borcalmalar hesabına yenidən maliyyələşdirməyə üstünlük verilməklə) nəzərdə tutulur. Ödənilməli birbaşa xarici dövlət borcu üzrə əsas borc ödənişlərinin yenidən maliyyələşdirilməsi hesabına sərbəstləşdirilən vəsait investisiya xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin azalmasının qismən aradan qaldırılmasına imkan verəcəkdir.

Dövlət borcalmaları üzrə müəyyən olunan strateji məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı 5 prioritet tədbirin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

Prioritet tədbir 1. 2022–2025-ci illər üzrə dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin yuxarı həddinin 2025-ci ilin sonunadək 20 faizdən aşağı səviyyədə saxlanması

Ortamüddətli dövrdə xarici dövlət borcunun səviyyəsinin tədricən azaldılması, bunun müqabilində isə daxili dövlət borcunun artırılması (dövlət qiymətli kağızları hesabına) yolu ilə nominal ÜDM-in artması da nəzərə alınmaqla, dövlət borcunun 2025-ci ilin sonunadək ÜDM-in 20 faizdən aşağı səviyyədə saxlanması hədəflənir.

Prioritet tədbir 2. Xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin 2025-ci ilin sonunadək 15 faizdən aşağı səviyyədə saxlanması

Xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin 10 faizə çatdırılması uzunmüddətli hədəf kimi müəyyən olunmuşdur və yenilənən Strategiya həmin hədəfə çatmaq üçün 2025-ci ilədək həyata keçirilməli olan tədbirləri əhatə edir. Belə ki, 2022–2025-ci illər üzrə yenilənən Strategiya çərçivəsində xarici dövlət borcunun ÜDM-də payının 2025-ci ilin sonuna 15 faizdən aşağı səviyyədə saxlanması, növbəti dövrdə (2025–2030) isə 10 faizə çatdırılması hədəflənir.

Prioritet tədbir 3. Ümumi dövlət borcuna xidmət xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərinin 10 faizindən artıq olmaması

Qeyd olunan göstəricinin 2022-2025-ci illər ərzində 10 faizdən (birbaşa xarici dövlət borcu üzrə vaxtı çatan əsas borc ödənişlərinin, habelə 2024-cü ildə geri qaytarılmalı olan xarici valyutada istiqrazların ödəniş tarixinədək tam şəkildə yenidən maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulduğundan, bu xərclər dövlət borcuna xidmət xərclərinə aid edilmir) aşağı olacağı proqnozlaşdırılır. Lakin növbəti illərdə valyuta məzənnəsinin, faiz dərəcələrinin dəyişməsi ilə borca xidmət xərclərinin artması və ya ümumi dövlət büdcəsi xərclərinin azalması nəticəsində müəyyən edilmiş göstərici 10 faizdən yuxarı olarsa, bu fərqi maliyyələşdirilməsi məqsədilə daxili maliyyə bazarlarında dövlət qiymətli kağızlarının buraxılması nəzərdə tutulur.

Prioritet tədbir 4. Faiz dərəcələrinin artma riskinin illik əsasda qiymətləndirilməsi və bu əsasda yeni borcların münasib faiz şərtləri ilə cəlb olunması

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq kredit reytinginin müəyyən olunması məqsədilə “Fitch Ratings”, “Moody's Investors Service” və “S&P Global Ratings” beynəlxalq reyting agentliklərinin mütəmadi sorğularına əsasən, aidiyyəti məlumatlar müvafiq qaydada onlara təqdim edilir və iqtisadi bloka daxil edilən dövlət qurumlarının rəhbərləri ilə görüşlər və ya videomüşavirələr həyata keçirilir. 2022-ci il 22 iyul tarixində “S&P Global Ratings” beynəlxalq reyting agentliyi ölkənin suveren reytingini “BB+/B”, iqtisadi perspektivi “sabit” kimi, 2022-ci il 19 oktyabr tarixində “Fitch Ratings” beynəlxalq reyting agentliyi ölkənin suveren reytingini “BB+”, iqtisadi perspektivi “müsbət” kimi, o cümlədən 2022-ci il 5 avqust tarixində “Moody's Investors Service” beynəlxalq reyting agentliyi “Ba1”, iqtisadi perspektivi “sabit” kimi qiymətləndirmişdir.

Yuxarıda adları çəkilən reyting agentliklərinin müəyyən etdikləri kredit reytinglərinin əldə olunması beynəlxalq maliyyə ictimaiyyətinin Azərbaycan Respublikasına etimadının göstəricisi olmaqla yanaşı, hökumət və ölkənin iri şirkətləri tərəfindən beynəlxalq maliyyə bazarlarında borcalma məqsədilə qiymətli kağızların emissiyası üçün zəruri şərait yaradılmasına, dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlərə görə ödənilən faiz dərəcələrinin və sığorta haqlarının azalmasına və beləliklə, dövlətin beynəlxalq kapital bazarına çıxışının asanlaşmasına, birbaşa xarici investisiyaların həcmnin artmasına, maliyyə resurslarının dəyərinin ucuzlaşmasına, eləcə də beynəlxalq arenada onun nüfuzunun yüksəlməsinə imkan verir.

Bu baxımdan, yeni borcalmalar həyata keçiriləcəyi təqdirdə, maliyyə şərtləri ilə bağlı danışıqlar zamanı ölkənin suveren reytingi və beynəlxalq bazarlarda mövcud bençmarklar nəzərə alınmaqla, daha əlverişli şərtlərə malik yenidən maliyyələşdirmə imkanları araşdırılacaq və daha əlverişli şərtlərlə kreditlərin cəlb olunması təmin ediləcəkdir. Yeni borcalmalar həyata keçirilərkən faiz dərəcəsi riskinin məqbul səviyyədə saxlanılması məqsədilə dəyişkən faizli borcun ümumi borc portfelində payının 2025-ci ilin sonunadək 50 faizi keçməməsi hədəflənir.

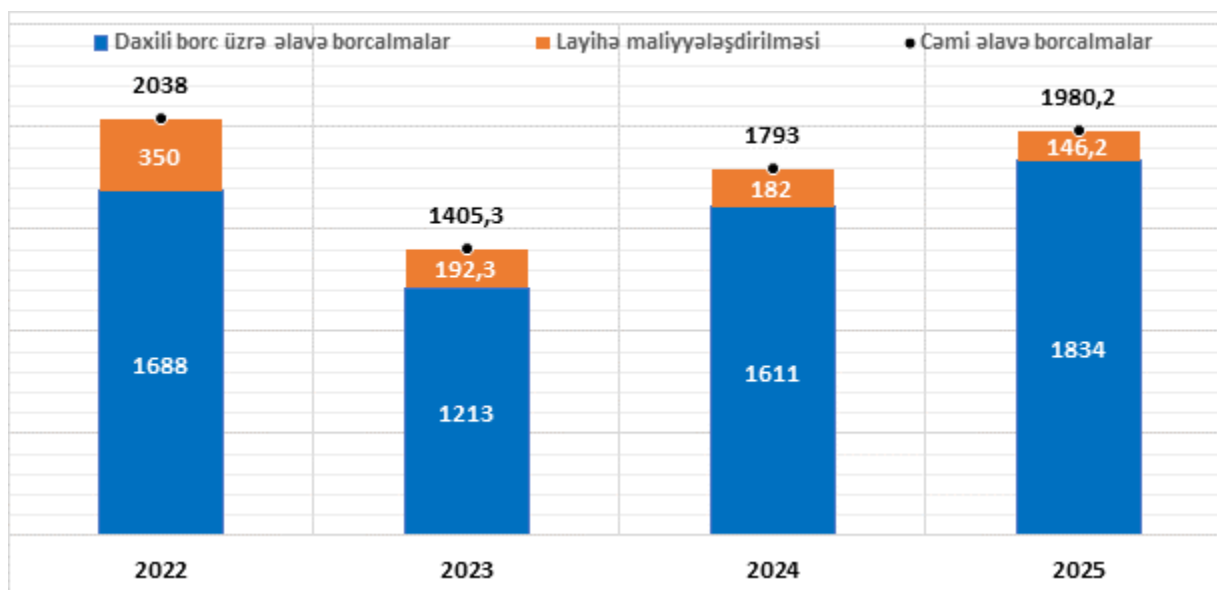
Prioritet tədbir 5. Daxili maliyyə bazarlarında dövlət qiymətli kağızlarının həcmi artıraraq, onun müddətinin mərhələli şəkildə uzadılması

Növbəti illərdə daxili dövlət borcalmaları, xüsusilə daxili maliyyə bazarında mövcud dövlət qiymətli kağızları üzrə əsas borc ödənişlərinin bağlanılmasına, dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsinə, habelə makroiqtisadi vəziyyət və valyuta bazarının yaratdığı imkanlar çərçivəsində xarici dövlət borcalmaları üzrə vaxtı çatmış əsas borc ödənişlərinin bir hissəsinin yenidən maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir.

2022–2025-ci illər ərzində dövlət qiymətli kağızlarının həcmi artırılmaqla daxili maliyyə bazarının daha da inkişaf etdirilməsi, yenidən maliyyələşdirmə riskinin azaldılması məqsədilə dövlət qiymətli kağızlarının orta ödəniş müddətinin bazar şəraitinin və faiz dərəcələri imkan verəcəyi dərəcədə mərhələli şəkildə uzadılması hədəflənir. Eyni zamanda, daxili maliyyə bazarlarında iştirakçı bazasının diversifikasiyası, təkrar bazar əməliyyatlarının genişləndirilməsi və likvidliyin artırılması sahəsində aidiyyəti tənzimləyici qurumun dəstəklənməsi nəzərdə tutulur.

2022–2025-ci illər üzrə borc almaların həcmi. Yenilənən Strategiya çərçivəsində müəyyən edilmiş prioritet tədbirlərin icrası, o cümlədən ölkədə reallaşdırılan və gələcəkdə planlaşdırılan layihələrin maliyyələşdirilməsi və borcun ÜDM-ə nisbəti üzrə hədəflənən göstərici gözlənilməklə, 2022–2025-ci illər ərzində bilavasitə dövlət büdcəsi xərclərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə həyata keçiriləcək dövlət borc almalarının yuxarı həddi təqribən 7.216,5 milyon manat həcmində müəyyən olunmuşdur. Ümumiyyətlə, növbəti ortamüddətli dövr ərzində dövlət borc almalarının xüsusən daxili dövlət borc almalarına üstünlük verilməklə həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Müəyyən edilmiş prioritet tədbirlər borc almanın məqsədləri, hazırda mövcud vəziyyət və proqnozlar da nəzərə alınmaqla, qeyd olunan məbləğdə vəsaitin Qrafik 1-də nəzərdə tutulduğu kimi cəlb olunaraq, dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsinə imkan verir. Bununla belə, 2022–2025-ci illər üzrə müəyyən olunmuş borc almanın həcmi yuxarı həddi, habelə xarici və daxili borc alma üzrə bölgüsü büdcə göstəricilərinin icra vəziyyətindən, beynəlxalq və daxili maliyyə bazarlarında mövcud faiz dərəcələrindən, daxili maliyyə bazarının inkişafı və borc alma imkanlarından, eləcə də ölkədə valyutaya tələbatdan asılı olaraq dəyişə bilər.

Qrafik 1. 2022–2025-ci illər ərzində yeni dövlət borc almaları üzrə indikativ hədəflər, milyon manatla

Mövcud və imzalanması nəzərdə tutulan yeni kredit sazişləri (layihə maliyyələşdirilməsi) çərçivəsində ortamüddətli dövrdə (2022–2025) ümumilikdə 870,5 milyon manatadək kredit vəsaitinin cəlb edilərək dövlət əhəmiyyətli layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi proqnozlaşdırılır. Növbəti illərdə layihə maliyyələşdirilməsi üzrə istifadələrin proqnozlaşdırılardan artıq olması qeyd edilən dövr ərzində dövlət büdcəsi xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün cəlb olunacaq digər dövlət büdcəsi xərclərinin maliyyələşdirilməsi üzrə xarici borc almalar və daxili borc üzrə əlavə borc almaların həcmi azalda bilər. Layihə maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun aktivlərinin qorunub saxlanılmasının təmin edilməsi istiqamətində 2022–2025-ci illər ərzində ümumilikdə 6.346,0 milyon manatadək yeni borc almalar (xarici və daxili) hesabına dövlət büdcəsinin investisiya xərclərinin

azalmasının qismən aradan qaldırılmasına yönəldilməsi hədəflənir. Prioritet tədbirlərin icrası çərçivəsində nəzərdə tutulan daxili borc alma məbləğində dövlət istiqrazlarının emissiyasının xalis artım həcmi nəzərdə tutulur.

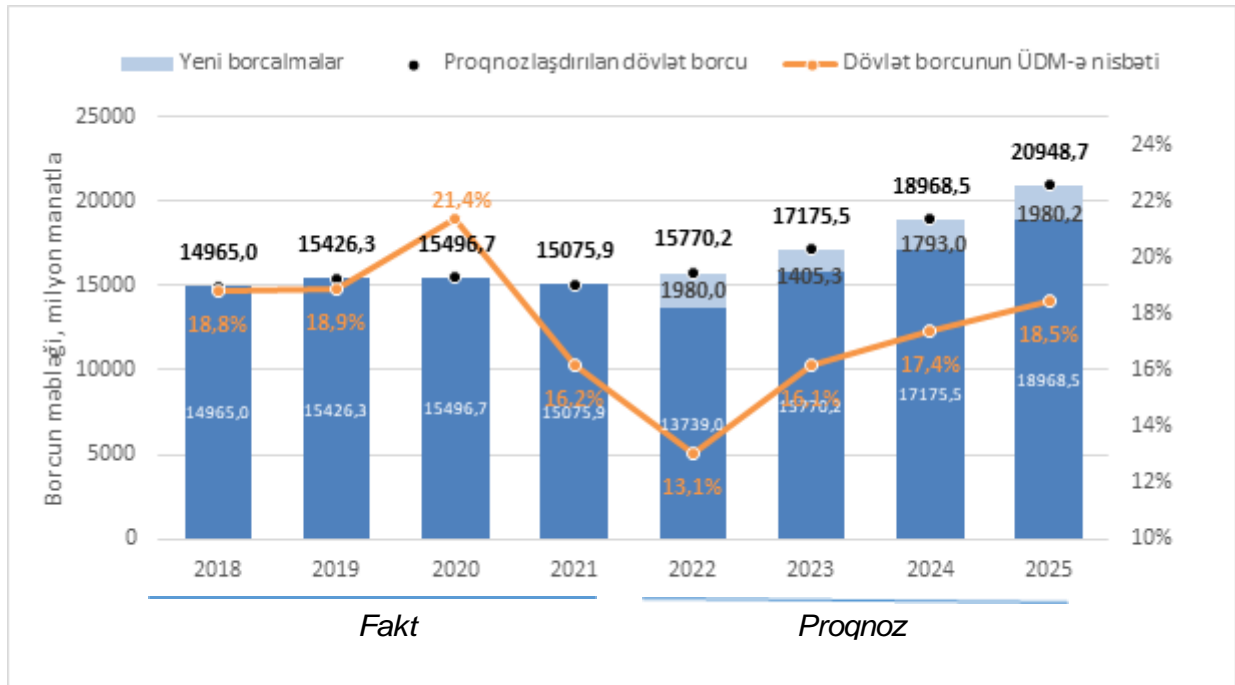
Qeyd olunanlarla yanaşı, 2022-ci ildə neft qiymətlərinin yüksək olması fonunda dövlət büdcəsi gəlirlərində yaranmış artıqlıq nəzərə alınaraq, daxili maliyyə bazarlarında yerləşdirilmiş qiymətli kağızlar hesabına 2024-cü ildə geri qaytarılmalı olan 1.250,0 milyon ABŞ dolları məbləğində xarici valyutada istiqrazların 350,0 milyon ABŞ dolları həcmində hissəsi 2022-ci ilin sonlarında investora ödənilmişdir. Yerdə qalan 900,0 milyon ABŞ dolları həcmində hissənin, habelə 2023–2025-ci illərdə 2,7 milyard ABŞ dolları (4,6 milyard manatadək) həcmdə birbaşa xarici dövlət borcu üzrə vaxtı çatan əsas borc ödənişlərinin, ödəniş vaxtı çatanadək yeni emissiya olunacaq xarici valyutada istiqrazların daxili maliyyə bazarlarında yerləşdiriləcək dövlət qiymətli kağızları və ya digər maliyyə alətləri hesabına yenidən maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi hədəflənir.

Yeni borc almalar çərçivəsində dövlət borcunun proqnozlaşdırılan vəziyyəti.

Xarici və daxili borc almalar hədəflənən şəkildə həyata keçiriləcəyi təqdirdə, yenilənəcək büdcə qaydası çərçivəsində müəyyənləşdirilmiş hədəflərin, habelə bir sıra prioritet tədbirlərin icrası Qrafik 2-dəki kimi olacaqdır.

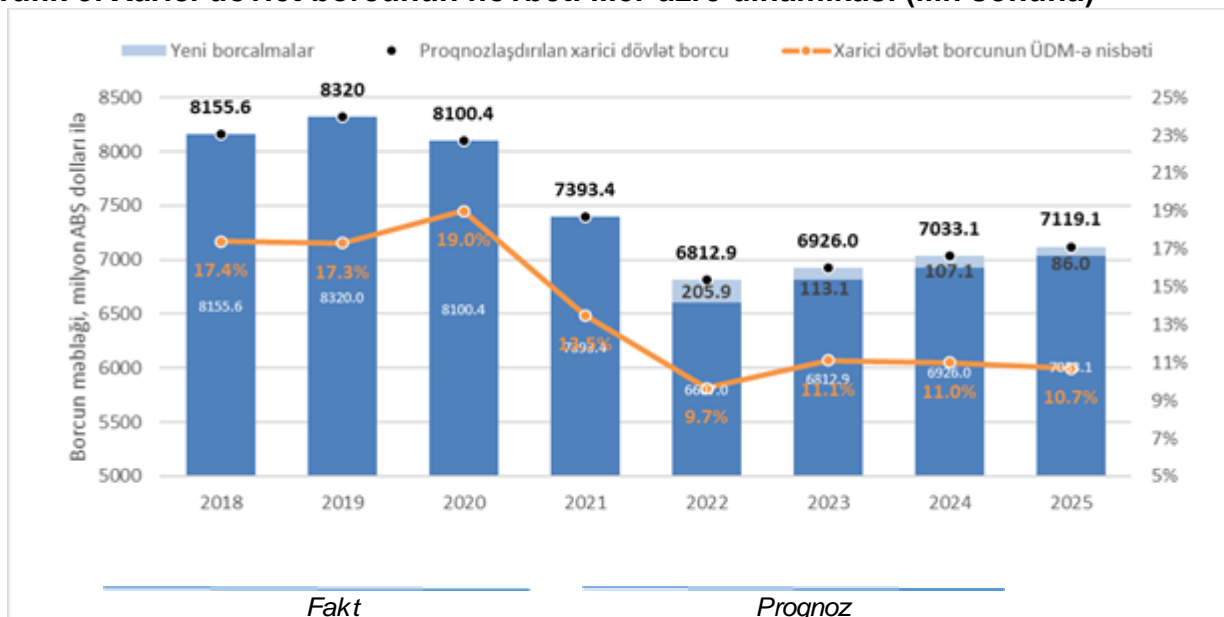
Ümumi dövlət borcunun 2025-ci ilin sonunadək təqribən 20,9 milyard manat məbləğində və ya proqnozlaşdırılan ÜDM-in 18,5 faizi həcmində olması hədəflənir.

Qrafik 2. Ümumi dövlət borcunun növbəti illər üzrə dinamikası (ilin sonuna)

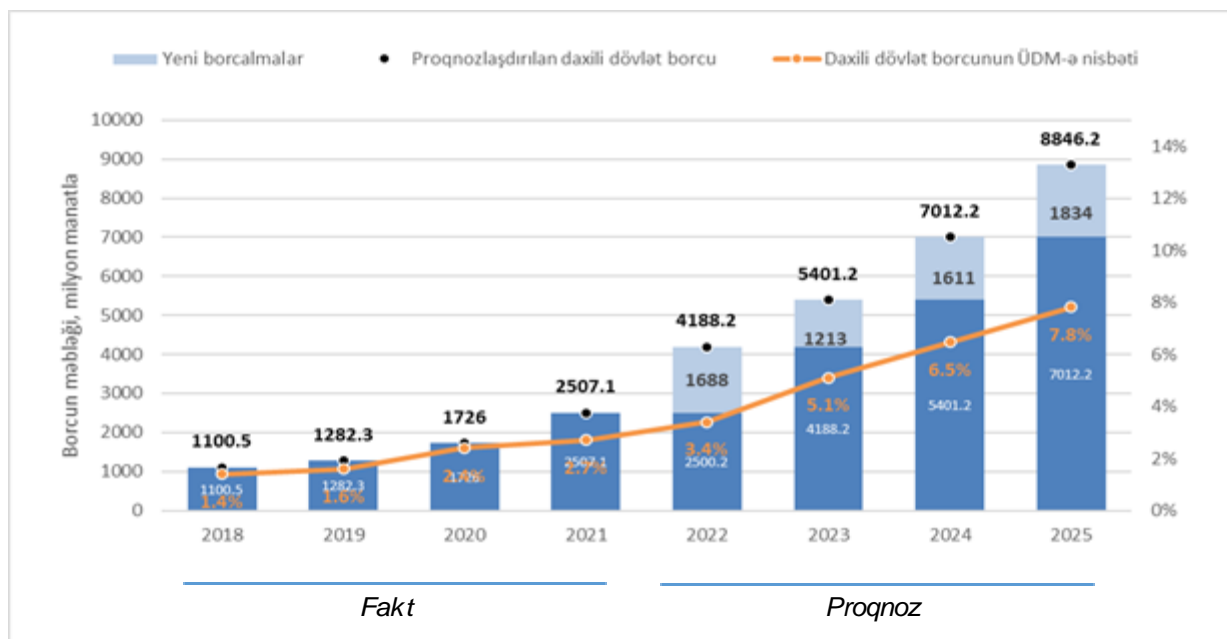
Xarici dövlət borcunun 2025-ci ilin sonunda 7,1 milyard ABŞ dolları məbləğində və ya ÜDM-in 10,7 faizi həcmində olması gözlənilir (Qrafik 3). Belə olan halda, 2025-ci ilin sonunadək xarici dövlət borcunun ÜDM nisbətini 15%-dən aşağı səviyyədə saxlanılması təmin ediləcəkdir. Xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətini 10%-dən aşağı salınması hədəfinin isə 2025–2030-cu illəri əhatə edəcək növbəti strategiya çərçivəsində təmin edilməsi nəzərdə tutulur.

Qrafik 3. Xarici dövlət borcunun növbəti illər üzrə dinamikası (ilin sonuna)

Dövlət qiymətli kağızlarının həcminin artırılması hesabına daxili dövlət borcunun 2025-ci ilin sonunda 8,8 milyard manatı üstələyəcəyi və ya ÜDM-in 7,8 faizə çatacağı hədəflənir (Qrafik 4).

Qrafik 4. Daxili dövlət borcunun növbəti illər üzrə dinamikası (ilin sonuna)

6. Dövlət zəmanətli maliyyə öhdəlikləri

Azərbaycan Respublikasında bir sıra investisiya və infrastruktur layihələrinin, o cümlədən satınalmaların həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət müəssisələri yerli və xarici maliyyə qurumları ilə rəsmiləşdirilmiş əqdlər vasitəsilə kredit vəsaitləri cəlb edirlər. Həmin əqdlər hesabına həyata keçirilən layihələr dövlət əhəmiyyətli layihələr olduğu təqdirdə, maliyyələşmə üzrə faiz xərclərinin azaldılması məqsədilə bu əqdlər üzrə öhdəliklər dövlət zəmanəti ilə təmin edilir.

Bu günədək dövlət zəmanəti ilə cəlb edilmiş vəsaitlər, əsasən, elektrik stansiyalarının tikintisi və bərpası, aviasiya və dəmir yolu nəqliyyatı xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, qaz boru kəmərlərinin inşası, eləcə də infrastrukturun digər prioritet hesab edilən sahələrinin bərpası, yenidən qurulması, inkişaf etdirilməsi və sair məqsədlərə sərf edilmişdir. Bununla yanaşı, iqtisadi aktivliyin təşviq edilməsinə və maliyyə-bank sektorunun sağlamlaşdırılmasına dövlət dəstəyinin verilməsi üçün həyata keçirilən proqram və tədbirlərlə bağlı da dövlət zəmanətləri verilmişdir.

2022-ci il 1 iyul tarixinə dövlət müəssisələrinin ümumilikdə 50 əqd üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət zəmanəti ilə təmin edilmiş borcları 22.703,5 milyon manat təşkil etmişdir. Qeyd olunan məbləğin 53,1 faizi xarici valyutada (7.086,5 milyon ABŞ dolları), 46,9 faizi isə milli valyutada (10.656,4 milyon manat) cəlb edilmiş borclara verilmiş dövlət zəmanətləridir.

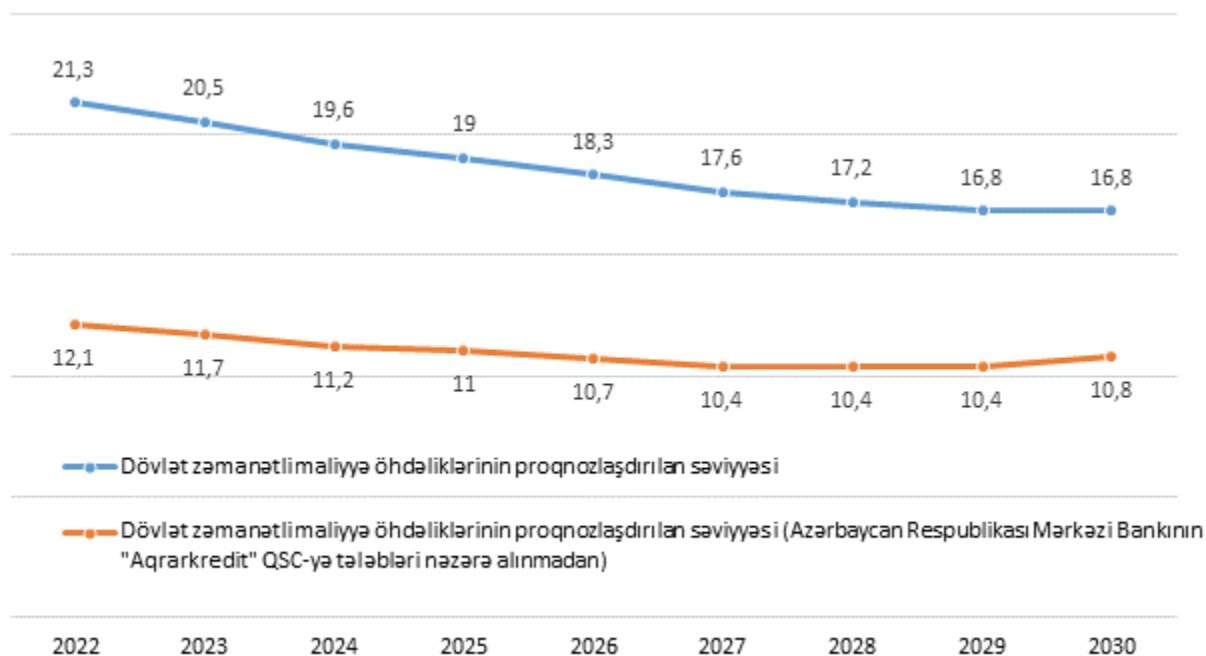
Xarici valyutada dövlət zəmanətli maliyyə öhdəlikləri, əsasən, aşağıdakı dövlət müəssisələrinin payına düşür: “Cənub Qaz Dəhlizi” QSC (4.657,2 milyon ABŞ dolları), Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (670,0 milyon ABŞ dolları), “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC (531,9 milyon ABŞ dolları), “Azərenerji” ASC (508,8 milyon ABŞ dolları), “Aqrarkredit” QSC (220,0 milyon ABŞ dolları) və digər dövlət müəssisələri (498,6 milyon ABŞ dolları).

Milli valyutada dövlət zəmanətli maliyyə öhdəlikləri, əsasən, aşağıdakı dövlət müəssisələrinin payına düşür: “Aqrarkredit” QSC BOKT tərəfindən buraxılmış və tam həcmdə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının aldığı qiymətli kağızlara verilmiş dövlət zəmanəti (9.482,1 milyon manat), Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin cəlb etdiyi kreditə verilmiş dövlət zəmanəti (32,0 milyon manat), Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun xeyrinə buraxılmış sadə veksellər (450,0 milyon manat) və Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun lisenziyası ləğv olunmuş bir sıra bankların qorunan əmanətçilərinə kompensasiyaların ödənilməsi üzrə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından cəlb etdiyi kredit vəsaitinə verilmiş dövlət zəmanəti (300,0 milyon manat), fiziki şəxslərin vaxtı keçmiş kredit borclarının restrukturizasiyası məqsədilə bank və bank olmayan kredit təşkilatlarına Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının ayırdığı kredit vəsaitlərinə verilmiş dövlət zəmanətləri (200,8 milyon manat), koronavirus (COVID-19) pandemiyasından zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə ayrılmış bank kreditləri ilə əlaqədar verilmiş dövlət zəmanəti (191,5 milyon manat).

Yenilənən Strategiya çərçivəsinin əhatə edəcəyi 2022–2025-ci illər üzrə 2,0 milyard manat, 2025–2030-cu illər üzrə isə 2,0 milyard manat məbləğində dövlət zəmanətinin verilməsi nəzərdən keçirilə bilər. Belə olacağı təqdirdə, yenilənən Strategiyanın icrası dövründə dövlət zəmanətli maliyyə öhdəlikləri üzrə həyata keçiriləcək əsas borc ödənişləri və yeni borc almalar nəzərə alınmaqla, 2025-ci ilin sonuna dövlət zəmanəti ilə təmin edilmiş maliyyə öhdəliklərinin məbləğinin 21,0 milyard manatdan artıq olmaması, 2030-cu ilin sonuna isə məcmu dövlət zəmanətli maliyyə öhdəliklərinin

həcmnin 16,8 milyard manat məbləğində endirilməsi hədəflənir (Qrafik 5). Bu halda, xarici valyutada dövlət zəmanətli maliyyə öhdəliklərinin ümumi zəmanət portfelində payının 2025-ci ilin sonuna 50,0 faizədək, 2030-cu ilin sonuna isə 35,0 faizədək azalacağı proqnozlaşdırılır.

Qrafik 5. Dövlət zəmanətli maliyyə öhdəliklərinin ilin sonuna proqnozlaşdırılan səviyyəsi, milyard manatla

2025-ci ilin sonuna dövlət müəssisələrinin Azərbaycan Respublikasının dövlət zəmanəti ilə təmin edilmiş maliyyə öhdəliklərinin əsas hissəsini "Aqrarkredit" QSC BOKT tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından dövlət zəmanəti ilə cəlb olunmuş maliyyə öhdəliyi (41,8 faiz) və "Cənub Qaz Dəhlizi" QSC tərəfindən beynəlxalq maliyyə bazarlarında emissiya olunmuş qiymətli kağızları və beynəlxalq maliyyə institutlarından cəlb etdiyi maliyyə öhdəlikləri (36,8 faiz) təşkil edir. "Aqrarkredit" QSC BOKT tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından dövlət zəmanəti ilə cəlb olunmuş maliyyə öhdəliyinin geri ödəniş müddətinin kifayət qədər uzun olması, habelə Cənub Qaz Dəhlizini təşkil edən boru kəmərlərinin tam həcmdə istismar olunması və kifayət qədər gəlir əldə edilməsi bu zəmanətlərin əhəmiyyətli risk təşkil etməsinə imkan yaradır.

7. Yenilənən Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı risklər

Yenilənən Strategiyanın həyata keçirilməsi aşağıda qeyd olunan risklərin tanınmasını və onların nəzarətdə saxlanılmasını tələb edir.

Yenilənən Strategiyanın icrası müddətində birbaşa xarici dövlət borcunun ümumi borc portfelində payı 2022-ci il 1 iyul tarixinə 2018-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 94,9 faizdən 13,5 faiz bəndi azalaraq 81,4 faizə çatdırılmışdır, müvafiq olaraq, daxili borcun

ümumi borc portfelində xüsusi çəkisi artaraq 18,6 faiz təşkil etmişdir ki, bu da xarici valyutada ifadə olunmuş dövlət borcunun xüsusi çəkisinin tədricən azaldılmasına yönəldilən strateji hədəfin icrasını təmin edir. Bununla belə, mövcud borcun valyuta tərkibində xarici valyutada olan borcların payının hələ də yüksək qalması borc portfelinin məzənnəyə həssaslığını aktuallaşdırır. Belə ki, milli valyutanın məzənnəsinin zəifləməsi şəraitində baş verəcək dəyişikliklər valyutada xidmət edilməsi zəruri olan borc öhdəlikləri üzrə xərclərin manatla ifadə olunan həcminə, eləcə də ümumi dövlət borcuna xidmət xərclərinə bilavasitə təsir göstərəcəyindən, borc portfelinin valyuta tərkibi daim nəzarətdə saxlanılmalı və riskin minimuma endirilməsi üçün görülən işlər davam etdirilməlidir.

Xarici dövlət borcunun bir qismi dəyişkən faiz dərəcələri ilə cəlb edilmiş kreditlər olduğundan, beynəlxalq maliyyə bazarlarında əsas emissiya mərkəzi olan ölkələr tərəfindən bencmark faiz dərəcələrinin artırılması xarici borca xidmət xərclərinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə aparıcı ölkələrin apardığı olduqca yumşaq monetar siyasət nəticəsində bencmark faiz dərəcələri tarixi minimumlarda olsa da, hazırda koronavirus (COVID-19) pandemiyasından çıxış ərəfəsində bu siyasətin geri çəkilməsi şəraitində həmin faiz dərəcələri bir qədər artmışdır. Eyni zamanda, müşahidə olunan qlobal inflyasiya, habelə əmtəə qiymətlərində təklif və tələb amilləri səbəbindən proqnozlaşdırılan qiymət artımları ilə əlaqədar, monetar siyasətlərin bir qədər də sərtləşdirilməsi bencmark faiz dərəcələrinin də eyni səviyyədə artımına səbəb ola bilər. Belə olan halda, dəyişkən faiz dərəcəli borca xidmət xərclərinin artması qaçılmazdır. Bununla yanaşı, bencmark faiz dərəcələrinin artması həm daxili maliyyə bazarlarında emissiya edilən dövlət istiqrazları üzrə, həm də yeni cəlb olunacaq xarici borcun artması üzrə faiz dərəcələrinin də yüksəlməsini şərtləndirəcəkdir ki, bu da yekunda dövlət borcuna xidmət xərclərinin artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Yenilənən Strategiya ilə müəyyən olunan əsas hədəflər 2025-ci ilin sonunadək dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin 20 faizdən, xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin isə 15 faizdən aşağı səviyyədə saxlanılmasını nəzərdə tutur. Bununla belə, xarici şokların ÜDM-in artım templərinə və səviyyəsinə göstərə biləcəyi mənfi təsirlər dövlət borcunun ÜDM-ə nisbət göstəricilərinin müəyyən müddət ərzində artmasına və hədəflənən göstəricilərin əldə olunmasının nəzərdə tutulan müddətlərdən bir qədər kənarlaşmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, yenilənən Strategiya sənədi ilə müəyyən edilən əsas strateji məqsədə çatmaq və prioritet tədbirlərin icrası məzənnə və nominal ÜDM proqnozlarının kəskin dəyişməsi nəticəsində qeyri-mümkün ola bilər.

Yenilənən Strategiya ilə müəyyən olunan əsas istiqamətlərdən biri daxili borcun artırılmasına üstünlük verilməklə, xarici borcun tədricən azaldılmasını nəzərdə tutur. Bu istiqamətdə həyata keçiriləcək tədbirlərin icrası məqsədilə növbəti illərdə də mövcud dövlət istiqrazları üzrə vaxtı çatmış əsas borc ödənişlərinin yenidən maliyyələşdirilməsi yolu ilə əlavə vəsaitin daxili bazardan cəlb edilməsi nəzərdə tutulur. Lakin yerli maliyyə bazarının kifayət qədər inkişaf etməməsi və aşağı likvidliyi, habelə məhdud sayda bazar iştirakçısının olması gələcəkdə iri həcmdə emissiya ediləcək dövlət istiqrazlarının yenidən maliyyələşdirilməsi üçün risk mənbəyi ola bilər.

Dövlət zəmanətli maliyyə öhdəliklərini borcalan təşkilat hər hansı bir səbəbdən icra etmək iqtidarında olmayacağı təqdirdə, dövlət zəmanətinin şərtlərinə uyğun olaraq bu öhdəliklərə xidmət dövlət tərəfindən həyata keçirilməlidir. Belə olan halda borca xidmət xərclərinin artması qaçılmazdır. Eyni zamanda, yaşıl iqtisadiyyata keçid ərəfəsində ekologiya və ətraf mühitin qorunması məqsədilə neft-qaz sektorunda layihələrin kredit resursları ilə təmin edilməsinə məhdudiyyətlər qoyulması beynəlxalq maliyyə təşkilatları tərəfindən bəyan edilir. Həmin sektorda fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin ("Cənub

Qaz Dəhlizi” QSC, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti və s.) maliyyə öhdəliklərinin yenidən maliyyələşdirmə riskləri bu səbəbdən artır.

Qeyd olunanlar, eləcə də iri həcmdə emissiya ediləcək dövlət istiqrazlarının yenidən maliyyələşdirilməsi riskləri nəzərə alındıqda, sadalanan öhdəliklərin vaxtında və tam şəkildə təmin edilməsi, habelə ölkənin kredit reytinginə xələl gətirilməməsi məqsədilə “Dövlət borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklərin Təminat Fondu”nda (bundan sonra – Təminat Fondu) saxlanılan vəsaitin həcmninin tədricən artırılması hədəflənir. Koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə bir sıra dövlət zəmanətli maliyyə öhdəliklərinə xidmət edilə bilməməsi ilə bağlı Təminat Fondunun vəsaitindən istifadəsinə zərurəti yaranmış və Təminat Fondundan 877,6 milyon manat həcmində vəsait sərf edilmişdir. 2021-ci ilin sonunda Təminat Fondunun qalığı təqribən 840,0 milyon manat və ya dövlət borcu üzrə şərti öhdəliklərin təqribən 46 faizinə bərabər olmuşdur.

8. Yekun

Yenilənən Strategiya 2022–2025-ci illər ərzində dövlət borcalmalarının idarə edilməsini və 2030-cu ilin sonunadək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışı özündə ehtiva edir. Qeyd olunan strategiyanın 2025-ci ilin sonunadək dövlət borcalması üzrə sadalanan risklər gözlənilməklə icrası nəzərdə tutulur. Bu barədə hər ilin icra nəticələrinə dair hesabat Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim olunacaqdır. Yenilənən Strategiyanın icrasından sonrakı dövr üçün müəyyən olunan uzunmüddətli baxışın təmin edilməsi məqsədilə bu sənədin 2025-ci ildə yenilənməsi həyata keçiriləcəkdir.

9. Tədbirlər Planı

Sıra №-si	Tədbirin adı	İcraçı orqan	İcra müddəti	Nəticə indikatorları			
				ilkin nəticələr	aralıq nəticələr		yekun nəticələr
				2022	2023	2024	2025
1. Həm ortamüddətli, həm də uzunmüddətli dövrdə ölkə iqtisadiyyatının ehtiyaclarını nəzərə almaqla dövlət borcunun dayanıqlılığını təmin etmək							
1.1.	2022–2025-ci illər üzrə dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin yuxarı həddinin 2025-ci ilin sonunadək 20 faizdən aşağı səviyyədə saxlanılması	MN	2022–2025	13,1%	16,1%	17,4%	18,5%
1.2.	Xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin 2025-ci ilin sonunadək 15 faizdən aşağı səviyyədə saxlanılması	MN	2022–2025	9,7%	11,1%	11,0%	10,7%
2. Dövlət büdcəsi qarşısında yaranmış çağırışlar çərçivəsində dövlətin digər mənbələrdən təmin oluna bilməyən maliyyə ehtiyaclarını ən az xərclə və aşağı risklərlə qarşılamaq							
2.1.	Ümumi dövlət borcuna xidmət xərclərinin dövlət büdcəsi xərclərinin 10 faizindən artıq olmaması	MN	2022–2025	5,5%	3,0%	3,4%	3,9%
2.2.	Faiz dərəcələrinin artma riskinin illik əsasda qiymətləndirilməsi və bu əsasda yeni borcların münasib faiz şərtləri ilə cəlb olunması (dəyişkən faiz dərəcəli borcun ümumi borc portfelində payı)	MN	2022–2025	dəyişkən faizli borcun ümumi borc portfelində payının 2022-ci ilin sonunadək 50 faizi keçməməsi hədəflənir	dəyişkən faizli borcun ümumi borc portfelində payının 2023-cü ilin sonunadək 50 faizi keçməməsi hədəflənir	dəyişkən faizli borcun ümumi borc portfelində payının 2024-cü ilin sonunadək 50 faizi keçməməsi hədəflənir	dəyişkən faizli borcun ümumi borc portfelində payının 2025-ci ilin sonunadək 50 faizi keçməməsi hədəflənir

3. Yerli maliyyə bazarını, o cümlədən dövlət qiymətli kağızlarının inkişafını dəstəkləmək

3.1.	Daxili maliyyə bazarlarında dövlət qiymətli kağızlarının həcmi artıraraq, müddətinin mərhələli şəkildə uzadılması (daxili borcun ÜDM-ə nisbəti)	MN	2022–2025	3,4%	5,1%	6,5%	7,8%
------	---	----	-----------	------	------	------	------